

A Magyar Televízióban elhangzott előadássorozat

Együtt élő népek a Kárpát-medencében

Történeti áttekintés, Benda Kálmán előadása

Amikor a magyarság a 800-as évek végén elfoglalta a Kárpát-medencében mai hazáját, akkor itt nem teljesen lakatlan területet talált. Egyrészt itt éltek már az észak-nyugati területeken főleg a mai szlovákoknak az ősei. Másrészt pedig az országnak több részén – az Alföldön, Délvidéken, de éppúgy a Dunántúlon és keleten is – avar töredékek éltek meg a honfoglalást.

A szlovákok, (szlávok) egy egész más nép voltak.

Az avarok rokon nép volt, bár török nyelven beszéltek, de ugyanazon az úton érkezett ide, mint a magyarok és lényegében műveltségükben is sok hasonlóság volt. Továbbá szerte az országban, főképp a keleti részeken, apró, szórványos településekben, különböző szláv településeket találunk, ezek az idők folyamán ugyanúgy mint az avarok a maguk egészében, felszívódtak, eltűntek a magyarságnak a tömegében.

A keleti népek, a törökös műveltségű népek – és közéjük tartozott a magyar is – kezdettől fogva egyes birodalmakban éltek. A középkori Európában nem a népi hovatartozás, a nyelv; hanem az uralkodó, aki összefogta a különböző népeket, az jelölte a népességet magát is. Magyarországon is a legkülönbözőbb népek a történelem folyamán a magyar király alattvalóként jelölték meg magukat. Függetlenül attól, hogy magyarul vagy esetleg más nyelven beszéltek. De a hagyomány is azt kívánta a magyaroktól, ezt hozták magukkal, hogy a nem magyarul beszélőket, a más etnikumú népeket ne különböztessék meg hátrányosan a magyaroknak a javára. István király sokszor idézett Intelmeiben, amelyet Imre fiához írt, a következőket mondja erről: *„Becsüld meg fiam a különböző országokból érkező idegeneket, akik más más nyelvet és szokásokat és fegyvert és tudományt hoznak. Fogadd be őket, tégy meg mindent, hogy jól érezzék magukat itten, mert gyöngye és törekeny az egynyelvű és egy erkölcsű ország.”* Azt mondhatjuk, hogy a magyar királyság megalapítója, Szent István király egy ezredévre útmutatást adott a magyarságnak az itt élő, közéje betelepülő nem magyar anyanyelvű népekkel szembeni magatartásra vonatkozóan, és valóban: a középkori Magyarország, ahogy a történészek szokták mondani, befogadó ország volt mindig. Befogadta először is a keletről érkező rokon népek töredékeit. Azokat, akik már nem tudták áttörni a Kárpátokon a magyar állam védővonalát – besenyők, úzok, majd legvégül a kunok – és akiknek töredékei bekéredztek és letelepítették őket bent az országban. Besenyő telepük jöttek létre különböző helyeken, de ugyanígy úzok is. Az Alföld közepére pedig, a Nagy- és Kis-kunságba a tatárok által szorongatott kunok kértek bebocsáttatást, és tudjuk, hogy évszázadok során valamennyien felszívódtak a magyarságba. Nyugatról is jöttek királyi hívásra betelepülők. Királyaink hívták be a magyarul szászoknak nevezett németeket, akiknek a jelentősebb részét Erdélyben – mint erdélyi szászok ismertek – telepítették le, ahol külön autonómiát is kaptak, hogy a maguk életét saját hagyományaik szerint folytathassák. Jöttek vallonok, olasznak nevezett, a régi nyelvből olasznak mondott francia telepések. Esztergomban külön városnegyedek alakultak. Tokaj hegyalján a mai napig őrzi emléküket a sok olasz nevezetű hely.

Már a korai Árpád-korban Magyarországra különböző nemzetiségieket – nem magyar nemzetbelieket – telepítettek be magyar királyaink. A hovatartozás benn az országban

egyébként nem nyelv és etnikum, nemzetek szerint történt, hanem mindig aszerint, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartoznak, milyen – mondhatjuk társadalmi klasszisba, rangba tartoztak – a társadalmon belül. Természetes, hogy az etnikai, nyelvi elkülönülésnek a tudata az él, de az is természetes volt, hogy magyar faluban magyarul, szlovák faluban szlovákul, német településben németül hirdette ki a közigazgatás a tudnivalókat és intézte a dolgokat. A nyelvi elkülönülés és a nyelvi probléma egy praktikusági kérdés volt. Nem csináltak belőle tekintélyi kérdést, hogy csak az államalkotó népek a nyelvén lehet beszélni. Egyébként ezek a betelepült népek mind büszkén vallották magukat a magyar király alattvalójának. Ha azt kérdezték: te ki vagy, a válasz az volt, magyar királynak vagyok az alattvalója. Ez nem volt egyedi sajátosság, Európa szerte e szerint különböztették meg a népek önmagukat a többiek közül. Roppant jellemző a szászoknak adott nagy kiváltságlevél, amit II. András királytól kaptak a XIII. századnak az elején. A szászok magyarországi betelepítésének célját, az ő idejüket értelmét így szabja meg: hogy ideérkeztek, ahogy a latin oklevél mondja:

„ad vetinem vanko roman”.

Vagyis magyarul: a magyar koronának a védelmére érkeztek ide. A magyar korona – amelyiken itt minden esetben Szent István koronáját, a Szent Koronát kell érteni – a Szent Korona mint jogi fogalom foglalta össze az itt élő népeket, akik a Szent Koronának tagjai voltak és részei. Azt mondhatjuk, hogy ha voltak belső elientétek ebben az országban – ahogy voltak természetesen – azok sohasem nyelvi-etnikai alapon voltak, a középkorban mintegy 75%-ot kitevő magyarság és a nem magyarok között. Mert hiszen a középkor végére már megindult különböző irányokból más népelemeknek a beszívárgása Magyarországra. Észak-kelet felől már megkezdődött a ruténeknek a betelepülése Ukrajnából. Dél felől, Havasalföldről a románság nyomult be egyre nagyobb tömegekben Erdélybe és bizonyos fokig Magyarország déli részeibe. A török megjelenésekor pedig egyre több szerb majd horvát menekülő húzódtott fel a Délvidékre, a horvátok a Dél-Dunántúlnak a területeire. És ezenkívül a királyi híváson túl is jöttek még német telepesek, akik főleg a városokban foglaltak helyet azután.

Az ellentétek pedig, osztályalapon történtek. A jobbágyok és a földesurak, vagy a nemesek közötti összeütközések formájában. De a jobbágyfelkelésekben ott voltak a nem magyar eredetű és nem magyarul beszélő jobbágyok is. 1437-ben, a nagy erdélyi jobbágyfelkelésben magyarok és románok egyaránt részt vettek. Kik ellen? A nemesek ellen, és ennek a nemességnek pedig voltak román tagjai is, akik büszkén vallották magukat magyar nemesnek, de román nyelven beszéltek, és minden távolabb állt tőlük, mint sem a velük egy nyelven beszélő jobbágyokkal közös állásfoglalást foglaljanak el. A társadalmi különbségek, a kiváltságok voltak azok, amik szétzabdalták vagy egymás ellen fordították a társadalom különböző rétegeit, sohasem nyelvi vagy etnikai különbségek. Nagyon sok félreértést okoz még ma is, hogy 1437-ben, amikor a jobbágyok ellen az erdélyi uralkodó osztály megköti – ahogy mondják – a három nemzetnek a szövetségét, akkor ebben a szövetségben, mint a három nemzet, magyarok, székelyek és szászok vesznek részt.

Nem etnikai nemzetekről van szó. Először is tudnunk kell azt, hogy végig a középkorban, a francia forradalomig nálunk és egész Európában mindenütt a nemzetet a nemesség alkotta. A magyaron a magyar nemességet értették. Ennek voltak román tagjai, voltak szláv tagjai, voltak más nemzetiséghez tartozó tagjai is, ők alkották a magyar nemességet. Röviden így nevezték csak: a magyarok.

A székelyek? Akik ugyanúgy magyarul beszéltek, mint bármelyik másik magyar, azok a székely katonakiváltságban élő területet és annak lakosságát jelentették.

A szászok pedig a szász autonóm területet. A románok, hogy külön nem kerültek megemlékezésre (pedig már Erdélyben élt egy részük ebben az időben), mert ők a jobbágysághoz tartoztak, aki közülük felemelkedett, az a magyar rétegben, mint magyar nemes volt, jóllehet mondottam román etnikumú volt és románul beszélt. Ahogy nem történelmi említés a magyar parasztságról sem, amelyik pedig a társadalomnak 90 százalékát alkotta ekkor. Mert a nemzetet a kiváltságosok alkották.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az ellentétek, a szembenállások, amik előfordultak, azok társadalmi, szociális jellegűek voltak. 1514-ben a nagy paraszti felkelésben Dózsának a vezetésével nyelvre és etnikumra való különbség nélkül csatlakoztak hozzá a jobbágyságok. Ahogy nyelvre és etnikumbeli különbségre való tekintet nélkül álltak velük szemben mint nemesek és mint urak, hasonló származású személyek. Természetes: mindenki tudta azért, hogy ki az aki magyar, ki az aki román, tehát nem arról volt szó, hogy ismeretlen volt a néphez tartozás. A latin nyelv – mert hiszen ebben az időben még minden hivatalos irat latinul készült – pontosan meg is különböztette, mert a *natio hungarica* jelentette a magyar nemzetet, mindenkit, aki a magyar királynak, a Szent Koronának az összefogó védelme alatt élt. És a másik kifejezés pedig, amelyik a *gens hungara*, vagy a *gens slova* fejezte ki, az jelentette a népet, egy anyanyelvi megkülönböztetést. Tehát a tudat élt, de politikai vonatkozása nem volt, a mindennapi életben ennek nem volt politikai tartalma és elkülönítő jellege.

Az 1500-as években a reformáció nagy áramlatának a megjelenésével egy új ellentét lehetősége sorakozott fel a társadalmin túl, és ez most már a vallási hovatartozás volt. Az elkülönülés a katolikusok és az új vallások – a protestáns vallások: a református, a lutheránus, az evangélikus vagy az unitárius vallás – között, nemcsak nálunk, hanem Európa szerte ellentétekbe torkollott, és tudjuk, hogy a XVI. század második felében egész Európát vallásháborúk rázták meg.

Magyarországon ha ezek az ellentétek jelentkeztek is, soha éles összeütközésbe nem torkolltak. A vallási ellentéteket majd később, a XVII. századtól kezdve a bécsi udvar politikája váltotta ki, amelyik különbséget tett a felekezetek között és amelyiknek elve kezdettől az volt, hogy oszd meg és úgy uralkodjál, *divide et impera* (ahogy a latin kifejezés mondotta), hogy ne egységben álljon vele szemben az uralma alá tartozó nép és nemzet.

Roppant jellemző, hogy amikor például Franciaországban 1572-ben a Szent Bertalan éj borzalmaiban és az utána következő öldöklésben mintegy 10000 protestánt öltek meg, ugyanakkor az erdélyi fejedelemségben 425 évvel ezelőtt 1568-ban, a Tordai Országgyűlés négy vallásnak az egyenrangúságát mondotta ki. A négy vallás: a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius, példát mutatva ezzel Európának. Erdélyben először mondták ki a toleranciának négy vallásfelekezetre vonatkozó érvényesülését, vallássá nyilvánítva valamennyiüket, ami azt jelenti, hogy a politikai jogokat is megkapták mint egyház.

Magyarországon tehát először is a különböző etnikumok, nyelvek között egy teljesen toleráns – türelmi – politika érvényesült, és türelmi politika volt a különböző vallásfelekezetek

között is. Azt lehet mondani, másként nem is maradt volna meg sem a magyarság, sem az itt élő népek, amely éppen az 1500-as évek közepétől kezdve két nagyhatalom: a török birodalom és a Habsburg birodalom közötti összeütközésnek a peremére került. És ahhoz hogy megmaradjon csak a belső társadalmi együttélés adta meg a lehetőséget. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem befogadta fejedelemségébe azokat a kiülőzött felekezethez tartozó embereket, akik Ausztriából, II. Ferdinánd császár-királynak az uralma alól érkeztek. Míg a császár kijelentette, hogy inkább akar pusztaságon uralkodni, mintsem eltérni azt, hogy alattvalói közt nem katolikusok is legyenek. Bethlen Gábor fejedelmi tanácsában minden vallás képviselője jelen volt a törvényben szabadságot kapott vallásoknak, egyházaknak a képviselői. A fejedelemnek a kancellárja a törvényben vallásszabadságot nem is kapott, szombatos felekezethez tartozott, amelyik Erdélyben ebben az időben terjedt el.

A közös harcokban a török ellen a végvárakban, majd pedig a bécsi udvar elleni úgynevezett szabadságharcokban az ország lakói nemzetiségre és vallásra való különbség nélkül vettek részt. Tudjuk azt, hogy Bocskai István szabadságharcának egyik támaszát a felvidéki német polgárság városai alkották, akiknek semmi jót nem hozott a Habsburg császár-királynak az uralma. És tudjuk azt, hogy II. Rákóczi Ferencnek az 1703-ban indult nagy szabadságharcában a magyar ezredek mellett szlovák és román ezredek is harcoltak, sőt rutének is. Emlékirataiban maga Rákóczi nevezi a rutén népet a leghűségesebb nemzetnek, amelyik amikor a Vereckei hágón a parasztok hívására bejött és fegyvert kötött, elsőnek csatlakoztak hozzá hiszen azon a vidéken rutének éltek. Nem volt tehát közöttük összeütközés érdekpoltikai szempontból.

Roppant jellemző, hogy 1556-ban a bécsi haditanácsban magyar, horvát és egyéb, a monarchia nemzetiségeihez tartozó főuraknak a bevonásával nagy tanácskozás folyt a török elleni hadjárat megszervezéséről, és valamelyik császári tanácsos sértő kifejezéssel illette a magyarokat és a magyar hadvezetést. Erre a horvát urak voltak azok, akik tiltakoztak, mondván, hogy a *gens nobilissima hungara*, az igen nemes magyar nemesség az nem érdemli ezt meg, ők mint horvátok magukra is sértőnek ismerik a kifejezést.

Zrínyi Miklós, az 1630–40-es évek nagy magyar hadvezére, költő, államférfi magát mindig magyarnak vallotta (a család horvát eredetű volt). Ő mondotta öccséről, Zrínyi Péterről: jó katona, jó horvát, tehát jó magyar is. Horvát és magyar között valóban nem volt semmilyen politikai érdekkülönbség, de tegyük hozzá a többi nemzettel sem.

De nemcsak a főurak érezték szolidaritást és összetartozást. Roppant jellemző, hogy 1708-ban a lipcsei egyetem professzora, bizonyos Reimann könyvében, amely Európának a népeivel foglalkozott, ezt írta: a magyarok mindig többre tartottak egy jó lovat, vagy egy éles szablyát mint a műveltséget és a könyvet.

A kijelentés ellen, a könyvben megfogalmazott vélemény ellen két Észak-magyarországi, szepességi születésű, magyarul valószínűleg nem is igen tudó fiatal diák volt, aki tiltakozott. Az egyik Cwittinger Dávid, aki lőcsei fiú volt, és sértőnek érezte magára nézve, mint a Magyar Szent Korona alattvalója a magyarok ellen tett kinyilatkoztatást. Hazaérkezve németországi tanulmányaiból évek munkájával összeszedte az adatokat és megírta az első magyar irodalomtörténetet, ahogyan az előszóban mondja, hogy Reimann úrnak bizonyítsa, hogy igenis: volt és van is magyar műveltség és irodalom.

A másik – nemzedéktársa, Michael Rotarides, azt mondhatjuk még gorombábban válaszolt erre a kihívásra. Könyvében megírja, hogy ő nem tagadja a színvonalkülönbséget, ami a német kulturális élet és a magyarországi között van, de tekintetbe kell venni, mondja, hogy ennek mik az okai. Az okai

pedig azok, hogy Magyarország hosszú és súlyos háborút viselt a törökök ellen, végigharcolták az elmúlt évszázadokat, majd – szó szerint idézem: „*Reimann úr jobban tette volna, ha rágalmazás helyett inkább köszönetet mondott volna a magyaroknak, mert Németország kulturális fejlődését az tette lehetővé, hogy a magyarok karddal a kezükben feltartották a török támadásait, így a német birodalmat azok nem lábörgathatták.*” A szolidaritásnak a megnyilvánulása. A magyarokat éri sérelem és a szepesi német polgárok védik meg a magyar becsületet.

A felvilágosodással, a nemzeti ébredéssel, azt mondhatjuk egész Európában egy új korszak következett be. A nemzeti ébredés az most már előtérbe helyezi a népi-nemzeti hagyományokat, magyaroknál a magyart, németeknél a németet, az országon belül is a különböző és nyelvenként, etnikumonként változó hagyományokat. A nemesi rendszert támadják, szemben vele a „természeti” jog lép előtérbe, amelyik az egyenlőséget hangsúlyozza. A felvilágosodási törekvéseknek ez az alapja; a népet kell műveltté tenni, ahogy Besse-nyei mondta: „*Jegyezd meg, minden nép csak a saját nyelven vált tudóssá a történelemben.*” Előtérbe lép a nemzeti nyelv most már, és ezzel, a nemzeti nyelvnek az előtérbe helyezésével megszületnek az első munkák, amelyek dicső múltat varázsolnak a legkisebttől a legnagyobb nemzetekig. Amikor megszületnek azok a teóriák, amelyeknek hivatása azt bizonyítani, hogyha ma ugyan kicsik és jelentéktelenek vagyunk is, de valamikor a múltban óriásiak és nagyok voltunk. Ekkor születnek meg a Magyarországon élő nem magyaroknak is azok a történelmi teóriák, amelyeknek hivatása a dicső múltat elővarázsolni. Ezzel együtt jár természetesen a türelmetlenség is. A nacionalizmus, ahogy történetileg definiálják ezt a társadalmi, kulturális irányt, amelyik mindenben a saját etnikumának és anyanyelvileg összefogott nemzetének az érdekeit képviseli és szembefordul most már – először csak kulturálisan, a saját műveltsége védelmében – majd az 1700-as évek végétől kezdve egyre jobban most már politikai síkon is.

Roppan jellemző, hogy 1793-ban a magyar jakobinus mozgalomban, amelyiknek célja az volt, hogy francia mintára megteremtse az egyenlőség, a társadalmi egyenlőség, testvériség birodalmát, a jogi egyenlőségnek az országát Magyarországon. A mozgalom vezére, Martinovics Ignác egy tervet dolgozott ki, amelynek értelmében az egységes magyar királyság autonóm területekre oszlott volna, és bár az ország igazgatása magyar nyelven folyt volna, az egyes részterületek azok a maguk anyanyelvén kapták volna hogy azon intézzék a dolgaikat. A magyarok szembefordultak vele, mert azt mondták, hogy nem adjuk az országnak a magyar nyelvi egységét, és a nemzetiségek, a nem magyarok sem fogadták el, mert kevesellték azt, ami a magyaroknak túl sok lett volna.

A nacionalizmusoknak és a nacionalizmusok által vezérelt népeknek jellemző tulajdonsága: nincs megalkuvás, mindent akarnak maguknak. És megszületik most már az erőszakolt asszimilációnak, a beolvasztásnak a politikája, amelyet az 1800-as évek második felében írók és politikusok nálunk úgy fogalmaztak meg: „*Aki a magyar kenyeret eszi, az beszéljen is magyarul és legyen magyarrá.*”

1848-49 nagy szabadságharcában a magyar polgári mozgalomért harcoló forradalmi csapatokkal már szemben állnak – részben, nem mindenütt és nem mindenki – a nem magyaroknak Bécshez húzó csapatai. Az eddig békében, az országot és a műveltséget együtt építő, különböző nyelveket beszélő népek ekkor válnak először ellenfelekké, majd ellenségekké, itt bent az országban. Az átváltás elég sokáig tart, lassan megy és előfordult, hogy egyes családokat szétzilált, attól függően, hogy milyen területen éltek, melyik nemzeti elvet tettek magukévá, egyes családokon belül is szembefordultak egymással, ellenségek lettek.

Hagy idézzek egy roppant jellemző példát: a XVIII. század második felében Szobotiste nevű Észak-magyarországi, ma szlovákiai kis városban volt egy evangélikus lelkész: Jan Sulek. Hungarusznak vallotta magát, külföldi tanulmányai-ban is úgy írta be nevét az anyakönyvbe. A magyar állammal, a magyarsággal szolidáris, annak jó- és balsorsát vállaló ember volt. Őt fia volt, mind az öt értelmiségi pályára lépett. Befejezve tanulmányait, szétszóródtak Magyarország egészében, a magyar terület minden részén. 1848-ban a szabadságharc idején az öt fiúnak a leszármazottai már öt különböző táborban találhatóak.

Sulyok Ágoston, aki már magyarosan írja a nevét, Kossuth egyik gazdasági főtanácsadója, két fiútestvére a honvédseregben harcolt.

Gottfrid Schulek – már sch-val írva – és Michael Schulek császári tisztek, akik Windischgräetz herceg hadseregében vonulnak a magyar felkelők ellen.

Boguslav Sulek – mekcsennel írva szlávosan – író, a délszláv illír mozgalomnak egyik vezető harcosa.

És Rudolf Suleket magyarellenes tevékenységéért, a magyarellenes szlovák mozgalom felszításáért, a forradalmi hadvezetőségnek a magyar hadbíró-sága halálra ítéli és kivégzi.

Az eddig együttélő és együttarcoló különböző népek még családon belül is megosztódnak és immár a Kárpát-medence népei teljesen szembefordulnak egymással. Külön utat választ mindegyik és mindegyik a teljességre, a külön államra, és a teljesen külön politikai létre igyekeznek berendezkedni. Ezzel tulajdonképpen el is érkezünk napjainkhoz, amelyiket ha nem is mindenütt, de még sok helyen ez a nacionalizmus vezérel, amelyik mint tudjuk megjelent a XIX. század végi magyar politikában is, amikor a nem magyar iskolákban is bevezette a magyar nyelvet. Arra, hogy a totális államhatalom a XX. században mire lesz képes nemzetiségi vonatkozásban, akkor még gondolni sem lehetett.

Ami a történetírást illeti, mindegyik népcsoport vagy nemzet, vagy nemzetiség a saját szempontjait vetítette vissza a múlt különböző eseményeire. A magyar is úgy készült, szinte a legutóbbi időig, hogy alig-alig vett tudomást a velünk együtt élő nem magyarokról, azoknak az ország életében játszott szerepéről és jelentőségéről.

Azt hiszem, ennek a sorozatnak, napjaink nemzedékének az a fő kötelessége, hogy most már a nacionalista szempontok félretételével, magának a nacionalizmusnak a torzításait írja meg, és adjon egy olyan képet a múlttól, az abban együttélő, békésen együttműködő, vagy később már egymással szembeforduló különböző nem magyarajkú és magyarul beszélő népek életéről és viszonyáról, amelyik a valóságot ábrázolja. Nem szépit, nem hallgatja el azt, ami negatív, de ugyanakkor rámutat arra, ami pozitív volt, hogy ezzel adjon alapot annak, ahogyan ma egymást nézhetjük, amelyik alapján megismerjük egymásnak a történetét. Én azt hiszem, hogyha egymást a magunk valóságában ismerjük meg, ha előítélet nélkül közeledünk múltunkhoz és jelenünkhöz, akkor valamennyiünk számára ki kell derülnön, hogy igenis van békés lehetőség az együttélésre és együttműködésre. Igenis mindnyájunk kötelessége az, hogy a magunk nemzetének, népének a műveltségét és sorsát előbbre vigyük, de ez nem jelenti azt, hogy a többiekét pedig hátra kell tolni és csak magunkat tekintjük az igazság és a fejlődés egyetlen bajnokának. Ez a célja a mi sorozatunknak és én azt remélem, hogy a sorozat végén talán tisztábban fogjuk látni magunkat és a velünk együtt élőket egyaránt.

Köszönöm a figyelmüket.